

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Διδάσκοντες: Δημητρόπουλος Ανδρ. Φλογαΐτης Σ.

ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα: «Αντιρρησίες συνείδησης»

Τσαντίρη Χριστίνα

ΑΜ: 1340199812462

ΑΘΗΝΑ 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συνομογραφίες

Άρθρα Συντάγματος

- I. Εισαγωγή: το φαινόμενο των αντιρρησιών συνείδησης γενικά
- II. A. Ελευθερία συνείδησης, ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης, στρατιωτική υποχρέωση, αρ 13 παρ 4 και αρ 4 παρ 6 Σ.
B. Κατηγορίες αντιρρησιών συνείδησης
 1. Ιδεολογικοί αντιρρησίες
 2. Θρησκευτικοί αντιρρησίες
 3. Θρησκευτικοί λειτουργοί και στράτευση.
- Γ. Νομοθετική εξέλιξη
 1. Το ν.δ. 720/1970 και ο ν. 731/1977
 2. Ο ν. 1763/1988 και η σύσταση R 87/8
- Δ. Η εναλλακτική κοινωνική θητεία
Η γνωμοδότηση του ΝΣΚ
- Ε. Δικαστικές αποφάσεις και επίσημες γνωμοδοτήσεις
 1. Το ν.δ. 720/1970 και ο ν. 731/1977
 2. ΣτΕ 4079/76
 3. ΑΠ 653/1977
 4. ΣτΕ 2484/1980
 5. ΣτΕ 790/86
 6. ΣτΕ 1952/92
- ΣΤ. Ο ν. 2510/1997 και η οριστική επίλυση του προβλήματος με την Αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001.

III. Συμπέρασμα: Το πρόβλημα της αντίρρησης συνείδησης ως αντιπαράθεση της ελευθερίας συνείδησης και της στρατιωτικής υποχρέωσης –Σύγκριση της σπουδαιότητάς τους.

Βιβλιογραφία.

Μονογραφίες και άρθρα.

Παράρτημα νομολογίας και επίσημων γνωμοδοτήσεων.

Συντομογραφίες

ΑΠ	Άρειος Πάγος
Αρ	άρθρο
Βλ	βλέπε
Γνωμ.	Γνωμοδότηση
ΕΕΝ	«Εφημερίς Ελλήνων Νομικών» (περιοδικό)
Εκδ.	έκδοση, εκδόσεις
Επ.	επόμενα
ν.	νόμος
ν.δ.	νομοθετικό διάταγμα
ΝοΒ	«Νομικό Βήμα» (περιοδικό)
ΝΣΚ	Νομικό Συμβούλιο του Κράτους
Ολομ.	Ολομέλεια
ο. π	όπου παραπάνω
παρ.	παράγραφος
π.δ.	προεδρικό διάταγμα
Ποιν. Χρον.	«Ποινικά Χρονικά» (περιοδικό)
Π.χ.	παραδείγματος χάριν
Σ	Σύνταγμα
σ	σελίδα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας

Στρ. Π. Κ.	Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας
Τμ.	Τμήμα
Τομ.	Τόμος
Το Σ	«Το Σύνταγμα» (περιοδικό)

Άρθρα Συντάγματος

2 παρ. 1

4 παρ. 6

5 παρ. 2

13

25 παρ. 4

48 παρ. 1

110 παρ. 1

I. Η αντίρρηση συνείδησης συνίσταται στην απόρριψη ενός κανόνα δικαίου από ένα άτομο το οποίο είναι υποχρεωμένο να τον τηρεί. Είναι δυνατό να αφορά πολλούς τομείς, ¹ωστόσο η εμφάνιση των πρώτων αντιρρησιών συνείδησης την δεκαετία του 1940 συνέδεσε το φαινόμενο της αντίρρησης συνείδησης με την στρατιωτική θητεία, ώστε ο όρος αυτός έχει επικρατήσει να σημαίνει την άρνηση κάποιου να στρατευθεί. Ο αντιρρησίας συνείδησης, συνακόλουθα, είναι το άτομο εκείνο το οποίο αρνείται την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας για λόγους επιβαλλόμενους από τη συνείδησή του.

II. Α. Η αντίρρηση συνείδησης προϋποθέτει το θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα της ελευθερίας της συνείδησης. Το Σύνταγμα δεν περιλαμβάνει γενική διάταξη που να κατοχυρώνει την ελευθερία της συνείδησης, αλλά αναφέρεται ειδικά μόνο στην ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης. Ωστόσο η προστασία της συνείδησης προκύπτει από αυτή την ίδια την προστασία της ανθρώπινης αξίας (αρ. 2 παρ. 1 Σ), από την οποία προκύπτει η προστασία της πνευματικής υπόστασης του ανθρώπου, έννοια περιλαμβάνουσα τις θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις. Προκύπτει επίσης από το αρ. 14 παρ. 1 που κατοχυρώνει την ελευθερία έκφρασης και διάδοσης των ιδεών². Επίσης, το άρθρο 5 παρ. 2 προσθέτει στις θρησκευτικές και τις πολιτικές πεποιθήσεις ως αξίες προστασίας³.

Το Σύνταγμά μας καθιερώνει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και λατρείας στο άρθρο 13.

Ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι μία καθαρά εσωτερική ψυχική κατάσταση που αφορά την ελευθερία επιλογής, διατήρησης και αλλαγής θρησκείας, όπως επίσης και την ελευθερία του ατόμου να μην

¹ Κ. Τσαρούχας, Αντιρρησίες συνείδησης 1996, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σ. 12

² Α.Γ. Δημητρόπουλος, Οργάνωση και Λειτουργία του Κράτους, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου III, 2001, σ. 985

³ Π.Δ. Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, 1998, σ. 531 επ.

πρεσβεύει καμία θρησκεία (αρνητική θρησκευτική ελευθερία). Περιλαμβάνει την ελευθερία του πληροφορείσθαι και εκπαιδευέσθαι περί της θρησκείας, αλλά και το δικαίωμα του ατόμου να δηλώνει ή να αποσιωπά τα θρησκευτικά του πιστεύω. Ως εσωτερικό γεγονός η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απεριόριστη, με την επιφύλαξη του αρ. 13 παρ. 4, της εκπλήρωσης των υποχρεώσεων προς το Κράτος και της συμμόρφωσης προς τους νόμους.

Το άλλο σκέλος της θρησκευτικής ελευθερίας, η ελευθερία της λατρείας αποτελεί την προς τα έξω εκδήλωση της θρησκευτικής συνείδησης. Συνίσταται στην ανέγερση ναών, συμμετοχή σε τελετές και τήρηση ορισμένης συμπεριφοράς εκ μέρους των πιστών κάθε θρησκείας. Διαφορετική από τη θρησκευτική ελευθερία ως περισσότερο περιορισμένη είναι η έννοια της ανεξιθρησκίας ή θρησκευτικής ανοχής⁴.

Το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης κινείται γύρω από το ερώτημα εάν είναι δυνατή και σε ποιο βαθμό η σύσταση περιορισμών στην ελευθερία συνείδησης γενικότερα και θρησκευτικής συνείδησης ειδικότερα υπέρ των υποχρεώσεων προς το Κράτος και της συμμόρφωσης προς τους νόμους. Αν εξαιρέσουμε τους περιορισμούς της λατρείας οι οποίοι αφορούν τη δημόσια τάξη⁵, τα χρηστά ήθη και τη διενέργεια προσηλυτισμού (13 παρ. 2 Σ), σημαντικό περιορισμό της ελευθερίας της συνείδησης αποτέλεσε ως την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001 και η στρατιωτική υποχρέωση, δεδομένου πάντοτε και του αρ. 13 παρ. 4 Σ. Η στρατιωτική υποχρέωση ρυθμίζεται από το Σύνταγμα στην παρ. 6 του αρ. 4: «Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων».

⁴ Κ.Λ. Γεωργόπουλος, Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, 1998 σ. 531 επ.

⁵ Είναι αντίθετες προς την ελληνική δημόσια τάξη θρησκευτικές πεποιθήσεις που ανέχονται τον εξανδραποδισμό του ατόμου για θρησκευτικούς λόγους ή την προσφορά ανθρωποθυσιών στο Θεό ή την υποβολή των πιστών σε σωματικές κακώσεις. Βλ. Α.Ν. Μαρίνου, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σ.174

Αποτελεί εκπλήρωση του «χρέους εθνικής αλληλεγγύης»⁶, την οποία το Κράτος μπορεί σύμφωνα με το αρ. 25 παρ. 4 Σ να αξιώνει από όλους τους πολίτες. Η στρατιωτική υποχρέωση συνίσταται στην υποχρέωση συμβολής στην άμυνα της χώρας στο πλαίσιο των ενόπλων δυνάμεων και αφορά τόσο την ενεργό άμυνα (σε περίπτωση πολέμου) όσο και την προπαρασκευή της, κύρια μορφή της οποίας είναι η στρατιωτική θητεία.

Το Σύνταγμα δεν επιβάλλει άμεσα τη στρατιωτική θητεία, αλλά παρέχει στο νομοθέτη την εξουσία να τη διαμορφώσει, να την αυξήσει, να τη μειώσει ή και να την καταργήσει, ανάλογα με τις ανάγκες της εθνικής άμυνας. Φορείς της στρατιωτικής υποχρέωσης είναι μόνο οι Έλληνες πολίτες, οι οποίοι από φυσική άποψη είναι σε θέση να «φέρουν» όπλα. Αποκλείονται οι αλλοδαποί και όσοι λόγω σωματικής ανεπάρκειας ή χρόνιου προβλήματος υγείας δεν μπορούν να χειρισθούν όπλα.

Σύμφωνα με την αρχή της ισότητας, φορείς της στρατιωτικής υποχρέωσης είναι και γυναίκες⁷. Η σχέση που πηγάζει από τη στράτευση είναι σχέση Δημοσίου Δικαίου⁸. Είναι επίσης ειδική κυριαρχική σχέση με ιδιαίτερα έντονο και εξουσιαστικό στοιχείο⁹. Ο φορέας της ως δημόσιος λειτουργός¹⁰, βαρύνεται με πρόσφατες υποχρεώσεις όπως η υποχρέωση πειθαρχίας και υποταγής στις διαταγές του ανωτέρου. Το γεγονός αυτό ωστόσο, αφορά στα καθαρώς στρατιωτικά έργα, χωρίς να

⁶ Οι ιδέες που προβάλλει ο Θουκυδίδης στον Επιτάφιο προσεγγίζουν κατά πολύ την έννοια του χρέους εθνικής αλληλεγγύης: «Περί τοιαύτης ουν πόλεως οίδε τε γενναίως δικαιούντες μη αφαιρεθῆναι αὐτὴν μαχόμενοι ετελεύτησαν, και των λειπομένων πάντα τινός εθέλειν υπέρ αὐτῆς κάμνειν» και « και όταν υμίν μεγάλη δόξη είναι ενθυμουμένους ότι το ζώντας και γινώσκοντες τα δέοντα και εν τοις ἔργοις αισχυνόν ἄνδρες αυτοί εκτήσαντο, και οπότε και πείρα του σφαλείεν, ουκ ουν και την πόλιν γε της σφετέρας αρετῆς αξιούντες στερίσκειν, καλίστον δε ἔρανον αὐτῆ ποριέμενοι» (Θουκυδίδου Ιστορία, Βιβλίο Β', κεφάλαιο 41 και 43 αντίστοιχα).

⁷ Βλ. ν. 705/1977 «περί στρατεύσεως Ελληνίδων», ο οποίος προβλέπει εθελοντική κατάταξη σε καιρό ειρήνης και υποχρεωτική σε καιρό πολέμου. Βλ. όμως και αρ. 5 παρ. 1 στοιχ. α' «απαλλάσσονται και οι μητέρες ενός παιδιού ανεξάρτητα από την ηλικία του».

⁸ Σβώλου/ Βλάχου. Το Σύνταγμα της Ελλάδας Α', 1954, σ.264 με παραπομπές.

⁹ Α. Γ. Δημητρόπουλος, Οργάνωση και Λειτουργία του Κράτους, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τομ. Β', 2001, σ.779

¹⁰ Θ. Ν. Φλογαϊτης, Συνταγματικόν Δίκαιον, 1985, σ. 415.

απορροφά τα δικαιώματά του ως ανθρώπου. « Όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα εφαρμόζονται κατ' αρχήν στο χώρο των ενόπλων δυνάμεων. Εφόσον δεν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στο δικαίωμα και στο θεσμό των ενόπλων δυνάμεων, το έργο, την αποστολή τους και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους, τότε σύμφωνα με τη θεμελιώδη αρχή του αιτιώδους των περιορισμών, οποιοσδήποτε περιορισμός του δικαιώματος δεν είναι επιτρεπτός. Αντίθετα, εφόσον το θεμελιώδες δικαίωμα συνδέεται με δεσμό αιτιώδους συνάφειας με τις ένοπλες δυνάμεις, τότε επιβάλλεται ο περιορισμός του, η θεσμική του προσαρμογή»¹¹.

B. Έως και το 2001, οπότε πραγματοποιήθηκε η αναθεώρηση-σταθμός του Συντάγματος του 1975, σχετικά με το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης, το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας της συνείδησης υφίστατο περιορισμούς από τη στρατιωτική υποχρέωση λόγω της αιτιώδους συνάφειάς του προς το θεσμό των ενόπλων δυνάμεων. Κατά συνέπεια, η αντίρρηση συνείδησης ως λόγος μη συμμετοχής στην εθνική άμυνα, μη εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας ή άρνησης της χρήσης όπλων στο πλαίσιο αυτής, αντιμετωπίστηκε από την ελληνική θεωρία και νομολογία με σκεπτικισμό και επιφυλακτικότητα.

Αναγκαία προς το σκοπό της ανάλυσης της στάσης αυτής της επιστήμης είναι η διάκριση των κυρίων ρευμάτων των αντιρρησιών συνείδησης.

1. Καταρχάς, χαρακτηριστική ομάδα συνιστούν οι λεγόμενοι ιδεολογικοί αντιρρησίες¹², πρόσωπα τα οποία αρνούνται την εκπλήρωση της θητείας για κοσμοθεωρητικούς/ ηθικούς λόγους¹³. Ειδικότερα

¹¹ Α.Γ. Δημητρόπουλος, ο.π. σ. 780

¹² Α.Γ. Δημητρόπουλος, Οργάνωση και Λειτουργία του Κράτους, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τομ. Β', 2001, σ.782

¹³ Π.Δ.Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', 1991,σ.394.

διακρίνονται¹⁴ σε «ειρηνιστές αντιρρησίες», οι οποίοι είναι οπαδοί της μη βίας και εμφανίστηκαν ως ρεύμα με δημόσια δήλωση στις 6 Δεκεμβρίου του 1986, και σε «ολικούς αρνητές στράτευσης», οι οποίοι ως αντικρατιστές θεωρούν ότι δεν έχουν κανενός είδους (στρατιωτική ή εναλλακτική) υποχρέωση προς το κράτος και από τον πολιτικό τους λόγο απουσιάζουν οποιοσδήποτε θεσμικές αναφορές. Οι τελευταίοι αποτελούν τη νεότερη -και ριζοσπαστικότερη- γενιά αντιμιλιταριστών.

2. Σαφώς ευρύτερα γνωστό είναι το ρεύμα των θρησκευτικών αντιρρησιών, εκ των οποίων τα μέλη της αίρεσης του Χιλιασμού ή Μάρτυρες του Ιεχωβά¹⁵ έχουν απασχολήσει συχνότατα την ελληνική νομολογία, εξαιτίας της άρνησής τους να παραλάβουν και να χρησιμοποιήσουν όπλα κατά την εκπλήρωση της στρατιωτικής τους υποχρέωσης. Η αντίρρηση συνείδησης των θρησκευτικών αντιρρησιών πηγάζει από συγκεκριμένους κανόνες του δόγματος το οποίο ακολουθούν, οι οποίοι σχετίζονται με την απαγόρευση του φόνου και γενικότερα την αποφυγή της χρήσης μέσων και αντικειμένων που είναι δυνατόν να βλάψουν τη σωματική ακεραιότητα προσώπου.

Ανεξάρτητα από τα παραπάνω πάντως, η θρησκευτική συνείδηση των υπηρετούντων στις ένοπλες δυνάμεις πιθανόν να θίγεται και με τη συμμετοχή τους ως στρατιωτικού σώματος σε θρησκευτικές τελετές θρησκείας διαφορετικής από εκείνη που πρεσβεύουν. Γίνεται δεκτό, ότι οι στρατιώτες σε αυτές τις περιπτώσεις αποστέλλονται όχι για να συμμετάσχουν στις θρησκευτικές τελετές, αλλά για να διατηρήσουν την τάξη ώστε δεν παραβιάζεται το ατομικό τους δικαίωμα. Διαφορετική είναι η περίπτωση, κατά την οποία οι στρατιώτες αποστέλλονται σε τέτοιες εκδηλώσεις με σκοπό ουσιαστικής συμμετοχής σε αυτές (π.χ. υποχρεωτικός εκκλησιασμός), οπότε προφανώς θίγεται η θρησκευτική

¹⁴ Κ. Τσαρούχας, Αντιρρησίες συνείδησης. 1996, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σ. 135

¹⁵ Αποτελούν «γνωστή» κατά αρ.13 Σ θρησκεία, βλ. Κ. Καλλικούνη, Το ζήτημα των Μαρτύρων του Ιεχωβά, Το Σ 1989, σ.137.

τους συνείδηση¹⁶. Σε τέτοια περίπτωση, τυχόν άρνησή τους να συμμετάσχουν θα μπορούσε να θεωρηθεί αντίρρηση συνείδησης, αναγόμενη σε θρησκευτικούς λόγους.

3. Αν και εννοιολογικά δεν εντάσσονται στους αντιρρησίες συνείδησης, οι θρησκευτικοί λειτουργοί, μοναχοί ή δόκιμοι μοναχοί γνωστών θρησκειών αποτελούν ειδική κατηγορία, συγγενή προς τους θρησκευτικούς αντιρρησίες, τουλάχιστον όσον αφορά στη ρύθμιση την οποία επιφυλάσσει γι αυτούς ο νόμος. Τα πρόσωπα αυτά, απαλλάσσονται εφόσον το επιθυμούν από την υποχρέωση στράτευσης, σύμφωνα με τον ν. 1763/1988 «Στρατολογία Ελλήνων», προκειμένου να διαφυλαχθεί η ακώλυτη λειτουργία των θρησκειών.

Γ. Το νομοθετικό καθεστώς αναφορικά με τον τρόπο εκπλήρωσης της στρατιωτικής υποχρέωσης των αντιρρησιών συνείδησης παρουσιάζει ενδιαφέρον κατά την εξέλιξή του.

1. Το νομοθετικό διάταγμα 720/1970¹⁷ «περί στρατολογίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» όριζε ότι η κατάταξη είτε σε περίοδο ειρήνης, είτε σε μερική είτε σε γενική επιστράτευση προϋποθέτει τη χρήση όπλων από τους στρατευομένους, είτε κατά την εκπαίδευση, είτε κατά τη διεξαγωγή των ασκήσεων, είτε σε περίοδο πολέμου. Όσοι αρνούνται να παραλάβουν οπλισμό διαπράττουν το έγκλημα της ανυπακοής που τιμωρείται ποινικά, σύμφωνα με το αρ. 70 Στρ. Π.Κ.

Οι παραβάτες των διατάξεων του ν.δ. 720/1970 τιμωρούνται για ανυποταξία και λιποταξία.

Η Ελλάδα κατηγορήθηκε στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης στο Στρασβούργο ως παραβιάζουσα τα ανθρώπινα δικαιώματα με το εν λόγω ν.δ, γεγονός που οδήγησε στην ψήφιση του ν. 731/1977 «περί τροποποιήσεως των διατάξεων των

¹⁶ Α.Ν. Μαρίνου, Η θρησκευτική ελευθερία, 1972, σ.183.

¹⁷ βλ. Γ.Η. Κρίππας, Η συνταγματικότητα της απαλλαγής από την ένοπλον στρατιωτικήν θητείαν δια λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, EEN, 1979, σ. 325

άρθρων 6 και 54 του ν.δ. 720/1970». Ο νέος αυτός νόμος εισήγαγε τη δυνατότητα άοπλης θητείας στο πλαίσιο όμως των ενόπλων δυνάμεων για όσους αρνούνται να φέρουν όπλα λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων. Η άοπλη θητεία προβλέπεται να διαρκεί διπλάσιο χρόνο σε σχέση με την ένοπλη.

Ωστόσο και η ρύθμιση αυτή φάνηκε να έχει πρόβλημα συνταγματικότητας. Ο διπλασιασμός της θητείας είχε νόημα σωφρονιστικό, ερχόμενο σε αντίθεση με τη θρησκευτική ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα, χωρίς αντίστοιχα να καλύπτεται από την απαγόρευση του αρ. 13 παρ 4 Σ. Ο περιορισμός, εξάλλου, της δυνατότητας άοπλης θητείας στους αντιρρησίες θρησκευτικής μόνο συνείδησης, αποτελεί συνταγματικώς απαγορευμένη διάταξη βάσει των θρησκευτικών πεποιθήσεων του ατόμου και παραβίαση της (αρνητικής) θρησκευτικής του ελευθερίας¹⁸.

2. Το τελευταίο πρόβλημα ρυθμίστηκε με το νόμο 1763/1988 «περί στρατολογίας των Ελλήνων»¹⁹, σύμφωνα με το αρ. 5 παρ 2 του οποίου «όσοι λόγω θρησκευτικών ή ιδεολογικών τους πεποιθήσεων αρνούνται να φέρουν όπλα, υποχρεούνται να εκπληρώνουν πλήρη ή μειωμένη άοπλη θητεία διπλάσια κατά περίπτωση αυτής που ορίζεται για την κατηγορία στην οποία ανήκουν, καθώς και την προβλεπόμενη κάθε φορά εφεδρική υποχρέωση». Σύμφωνα με την παρ 4 του ν. 1763/1988, το ευεργέτημα της διπλάσιας άοπλης θητείας δεν έχει εφαρμογή σε περίπτωση πολέμου ή γενικής επιστράτευσης.

Ένα έτος μετά, στις 9 Απριλίου 1989, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης ψήφισε με ελληνική ανεπιφύλακτη συμμετοχή τη σύσταση R 8718 «περί αντιρρήσεως συνειδήσεως στην υποχρεωτική στρατιωτική θητεία» που εγγυάται το δικαίωμα καθενός αντιρρησία συνείδησης (όχι μόνο θρησκευτικής συνείδησης) σε άοπλη (και μάλιστα

¹⁸ Π.Δ.Δατόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', 1991, σ.395

¹⁹ βλ. Α. Γ. Δημητρόπουλο, Οργάνωση και Λειτουργία του Κράτους, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τομ.Β', 2001, σ. 782 με υποσημειώσεις.

καταρχήν πολιτική) θητεία. Κατά την παρ 10 της σύστασης αυτής « η εναλλακτική υπηρεσία δεν έχει σωφρονιστικό χαρακτήρα. Η διάρκειά της, εν συγκρίσει προς την ένοπλη θητεία, παραμένει εντός ευλόγων ορίων»²⁰.

Δ. Η άοπλη στρατιωτική θητεία, έτσι, αποτελεί το ένα μόνο σκέλος του θεσμού της εναλλακτικής θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης. Το δεύτερο σκέλος συνίσταται στην εναλλακτική κοινωνική (πολιτική) θητεία, η καθιέρωση της οποίας απασχόλησε σοβαρά την ελληνική συνταγματική θεωρία και πράξη ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1970. Η εναλλακτική κοινωνική θητεία αφορά τους αρνούμενους να φέρουν όπλα και να υπηρετήσουν έστω και άοπλη θητεία στις Ένοπλες Δυνάμεις λόγω συνειδήσεως ή λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων και μπορεί να λάβει τη μορφή παροχής εθελοντικής εργασίας σε μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα φορείς του δημοσίου τομέα και σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Σύμφωνα με γνωμοδότηση της Ολομέλειας του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους²¹ με αφορμή ερώτημα του Υπουργού Αμύνης σχετικά με τη συνταγματικότητα της καθιέρωσης του θεσμού της κοινωνικής θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης, μια τέτοια νομοθετική καθιέρωση θα ήταν αντίθετη στο τότε αρ. 4 παρ 6 και στο αρ. 13 παρ 4 Σ. Στο σχετικό κείμενο, το ΝΣΚ χαρακτηρίζει την υποχρέωση στράτευσης ως «αμιγή δύναμη αναγκαστικής σχέσεως δημοσίου δικαίου απολύτως ασυμβίβαστης προς τη φύση του πολιτικού δικαιώματος, με τη μορφή της «ένοπλης» ειδικής υποχρέωσης όλων των Ελλήνων». Οριοθετεί, μάλιστα, την έννοια της άμυνας ως «μη διαλεκτική, απολύτως συνυφασμένη με την ύπαρξη του Κράτους και του Έθνους, η οποία σημαίνει *stricto sensu* την ένοπλη στρατιωτική υπεράσπιση της εθνικής ανεξαρτησίας και εδαφικής

²⁰ Π. Δ. Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α', 1991, σ.395.

²¹ βλ. ΝΣΚ Γνωμ. 699/91 Ολομ., Το Σ 4/1992, σ.779 επ.

ακεραιότητας της χώρας και κατά συνέπεια, η χάριν αυτής υποχρέωση μόνο ως στρατιωτική- ένοπλη εκλαμβάνεται, εκπληρώνεται και αξιώνεται». Στον εννοιολογικό προσδιορισμό της άμυνας συντείνει, κατά το ΝΣΚ, και η έννοια «δυνάμενος φέρειν όπλα» του αρ. 4 παρ 6, η οποία ορίζει το κριτήριο προσδιορισμού του υποχρέου και δηλώνει το είδος συμμετοχής του στην άμυνα της χώρας. Ως προς τους αντιρρησίες συνείδησης, τέλος, το ΝΣΚ παρατηρεί ότι «οι συνειδησιακοί λόγοι αποκλείεται να αναχθούν δια του Συντάγματος σε δικαίωμα του φορέα της στρατιωτικής υποχρέωσης προς καθορισμό της συμμετοχής του και του είδους της στην εθνική άμυνα». Συμπερασματικά, η Ολομέλεια του ΝΣΚ έκρινε αντισυνταγματική την προσπάθεια διασταλτικής ερμηνείας των εννοιών του –μη αναθεωρηθέντος ακόμη τότε-αρ.4 παρ 6 Σ («άμυνα», «να συντελεί», «δυνάμενος φέρειν όπλα») ως παραβιάζουσα όχι μόνο το έννομο αγαθό της εθνικής άμυνας και της εδαφικής ακεραιότητας του Κράτους, αλλά και την αρχή της ισότητας, υπό τον περιορισμό της οποίας τίθενται όλα τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα, μεταξύ των οποίων και η ελευθερία της συνείδησης.

«Η οποιαδήποτε, συνταγματικώς κατοχυρωμένη ελευθερία προσδιορίζεται κατά περιεχόμενο από το ίδιο το Σύνταγμα, όχι χάριν των διαφωνούντων ολίγων, αλλά προς το συμφέρον του συνόλου των πολιτών, εφόσον ως ουσία της δημοκρατικής πολιτείας πρέπει να είναι ίση και αδιαίρετη».

Ε. Το ζήτημα της αντιμετώπισης των αντιρρησιών συνείδησης, ως προσπάθεια στάθμισης της ελευθερίας της συνείδησης, περιλαμβανομένης και της θρησκευτικής από τη μία πλευρά και των υποχρεώσεων προς το Κράτος από την άλλη απασχόλησε την προ της αναθεώρησης του 2001 συνταγματική νομολογία, και τις επίσημες γνωμοδοτήσεις.

1. Χαρακτηριστική είναι η γνωμοδότηση αρ. 24 (13.11.1969) του αντεισαγγελέα του ΑΠ προς το Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών²². Τα επιχειρήματα στηρίζονται στο αρ. 16 παρ 5 του δικτατορικού Συντάγματος του 1968 σύμφωνα με το οποίο «ουδείς δύναται ένεκα των θρησκευτικών αυτού πεποιθήσεων να απαλλαγή της εκπληρώσεως των προς το Κράτος καθηκόντων του ή να αρνηθή την εφαρμογήν των νόμων». Η διάταξη αυτή, σύμφωνα με τη γνωμοδότηση, τέθηκε για να μη θελήσουν «αλλόθρησκου» ή «ετερόδοξου» να εξαιρεθούν της υποχρέωσής τους προς την πατρίδα για στράτευση, στη βάση της περί απαραβιάστου της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης διάταξης του Συντάγματος, με τον ισχυρισμό ότι η θρησκεία τους αντίκειται στην υποχρέωση αυτή. Τα επιχειρήματα στηρίζονται επίσης και στο αρ. 3 παρ 5 του Συντάγματος του 1952, σύμφωνα με το οποίο «πας Έλλην δυνάμενος να φέρει όπλα υποχρεούται να συντελή εις την υπέρ της πατρίδος άμυναν κατά τους ορισμούς των νόμων». Η γνωμοδότηση τονίζει ότι οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, «όντες αναμφισβητήτως αιρετικοί», καταλαμβάνονται από το αρ. 16 παρ 5 του Συντάγματος του 1968, έτσι ώστε δε μπορούν να απαλλαγούν από την εφαρμογή των νόμων γενικά και όχι μόνο εκείνων περί του υποχρεωτικού της στράτευσής τους, εξαιτίας των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων.

2. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση του ΣτΕ 4079/76²³ η οποία εκδόθηκε επί αίτησης ακύρωσης της άρνησης του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων να προκαλέσει την έκδοση Προεδρικού Διατάγματος, το οποίο να καθιερώνει το Σάββατο ως ημέρα αργίας για τους μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης, οι οποίοι ανήκουν στο Χριστιανικό δόγμα των Διαμαρτυρομένων Αντβεντιστών της Εβδόμης Ημέρας, καθώς επίσης και της παράλειψης του ιδίου Υπουργού να θεωρήσει δικαιολογημένες τις απουσίες του γιου του αιτούντος που

²² Εις. ΑΠ 24/1969. Νο Β 18 (1970), σ. 234-235

²³ ΣτΕ 4079/76 (Τμ. Γ), Το Σ 1977,3, σ. 157-159

πραγματοποιήθηκαν τα Σάββατα του τρέχοντος έτους. Το ΣτΕ έκρινε ότι δεν συνιστά παράλειψη οφειλομένης ενέργειας η άρνηση αυτή του Υπουργού, γιατί ο οπαδός ορισμένου θρησκευάματος δεν μπορεί επικαλούμενος τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις να αρνηθεί την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του προς το Κράτος ή τη συμμόρφωση προς τους γενικούς νόμους και μάλιστα, όσους αφορούν την παιδεία, την εθνική άμυνα, τη δημόσια υγεία, τη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών, ακόμη και αν αυτός συμμορφούμενος προς αυτούς, υφίσταται σε κάποιο βαθμό περιορισμούς στην απόλαυση της θρησκευτικής του ελευθερίας. Το επιχείρημα αυτό, το οποίο αναφερόμενο ρητώς και στην εθνική άμυνα καταλαμβάνει και τους αντιρρησίες συνείδησης, συνάγεται από το αρ. 13 παρ 4 του Συντάγματος του 1975.

3. Ζήτημα αντίρρησης συνείδησης Μάρτυρα του Ιεχωβά κρίθηκε από τον ΑΠ²⁴. Στην περίπτωση αυτή, Μάρτυρας του Ιεχωβά, ο οποίος αρνήθηκε να παραλάβει τον ατομικό του οπλισμό, με την αιτιολογία ότι αντίκειται στις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, καταδικάστηκε για ανυπακοή σε καιρό κατάστασης πολιορκίας για γενικής επιστράτευσης, σύμφωνα με το αρ. 70β' Στρ.ΠΚ. Η καταδίκη του κρίθηκε ορθή από τον ΑΠ²⁵.

4. Σχετική με το θέμα της αντίρρησης συνείδησης και των συνεπειών της σε άλλες εκδηλώσεις του κοινωνικού βίου είναι και η απόφαση του ΣτΕ 2484/1980²⁶. Με την απόφαση αυτή ακυρώνεται πράξη του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων με την οποία απορρίφθηκε αίτηση Μάρτυρα του Ιεχωβά για χορήγηση άδειας λειτουργίας ευκτηρίου οίκου στην Αθήνα με το αιτιολογικό ότι οι οπαδοί της θρησκείας αυτής ασκούν προσηλυτισμό και αρνούνται να φέρουν όπλα. Σύμφωνα με το ΣτΕ, η

²⁴ ΑΠ 653/1977, Ποιν. Χρον. 1978 (28), σ.20

²⁵ βλ. και Ι.Μ. Κονιδάρη, Θεωρία και Νομολογία για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, ΝοΒ , 1986 (34), σ. 502 επ. (σ. 512 περ. 70)

²⁶ ΣτΕ 2484/1980 (Τμ. Δ) Νο Β 30 (1982), σ. 1344

βάση της άρνησης χορήγησης της άδειας λειτουργίας ευκτηρίου οίκου δεν είναι νόμιμη, καθώς η αποδιδόμενη στους οπαδούς της θρησκείας αυτής άρνηση να φέρουν όπλα και στρατιωτική στολή, δεν σχετίζεται με την άσκηση της λατρείας και κατά συνέπεια με τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες τελεί και τους περιορισμούς στους οποίους υποβάλλεται, δηλαδή τη μη προσβολή της δημόσιας τάξης και των χρηστών ηθών και τη μη διενέργεια προσηλυτισμού, σύμφωνα με το αρ. 13 παρ 2 Σ²⁷.

5. Το ΣτΕ²⁸ έκρινε επίσης σχετικά με το αν η ποινική καταδίκη Μάρτυρα του Ιεχωβά λόγω άρνησης εκπλήρωσης άοπλης θητείας είναι ικανή να στερήσει τη δυνατότητα άσκησης συγκεκριμένου επαγγέλματος. Υποστηρίζεται²⁹, ότι αν και η ποινή επιβάλλεται για συμπεριφορά αναφερόμενη στις θρησκευτικές πεποιθήσεις του ατόμου και είναι συνταγματικώς ανεκτή, μετά την έκτισή της οι περαιτέρω δυσμενείς επιπτώσεις της (όπως η άρνηση χορήγησης επαγγελματικής άδειας) αποτελούν συνταγματικώς απαγορευμένη δυσμενή διάκριση βάσει της θρησκείας του θιγομένου, σύμφωνα με αρ. 13 παρ 1 Σ, το οποίο ορίζει ότι η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός. Αν και το ΣτΕ έκρινε ότι η ποινική απόφαση δεν μπορεί να ελεγχθεί από το ίδιο, από την άποψη της συνταγματικότητας της διάταξης που αποκλείει την άσκηση επαγγέλματος σε περίπτωση ποινικής καταδίκης, γιατί η διάταξη αυτή είναι άσχετη προς την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης του αρ. 13, ωστόσο διατύπωσε ορισμένες σημαντικές σκέψεις. Παρατήρησε ότι η άρνηση του θιγόμενου να υπηρετήσει άοπλη θητεία λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων συνιστά σε καιρό γενικής επιστράτευσης το έγκλημα της ανυπακοής, σύμφωνα με αρ. 70 Στρ. ΠΚ, το οποίο επισύρει ποινή φυλάκισης. Η έκτιση της ποινής αυτής ισοδυναμεί με την εκπλήρωση της υποχρέωσης διπλάσιας άοπλης θητείας, ώστε να

²⁷ Π. Παραράς, Σύνταγμα 1975 Corpus I, 1982, σ. 205

²⁸ ΣτΕ 790/86 (Τμ. Δ') Το Σ 1987, σ. 339

²⁹ Π.Δ.Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', 1991, σ. 396

αποφεύγονται νέες καταδίκες λόγω ενδεχόμενων νέων αρνήσεων εκπλήρωσης της θητείας. Ωστόσο, η φυλάκιση δεν υπέχει θέση εκπλήρωσης των στρατιωτικών υποχρεώσεων, αλλά αποτελεί λόγο εξαίρεσης της σχετικής υποχρέωσης, κατά συνέπεια δεν παύει να ενέχει ποινικό κολασμό, ο οποίος συνιστά κώλυμα (αρνητική προϋπόθεση) για τη χορήγηση άδειας εκγυμναστού υποψηφίων οδηγών αυτοκινήτων και μοτοσυκλετών, σύμφωνα με αρ. 8 παρ 1 περ. α΄ του ν. 1485/1984 και αρ. 1 παρ 1 του π.δ. 105/1985. Στο μέτρο, λοιπόν, που το ΣτΕ είχε αρμοδιότητα να ελέγξει, έκρινε ότι ο ισχυρισμός του θιγομένου ότι η φυλάκισή του δεν κωλύει τη χορήγηση της άδειας, ως συνιστώσα εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων και όχι ποινικό αδίκημα, πρέπει να απορριφθεί ως αβάσιμος.

6. Όσον αφορά στο ζήτημα της απαλλαγής των θρησκευτικών λειτουργιών, μοναχών ή δοκίμων μοναχών γνωστών θρησκειών από την υποχρέωση στράτευσης, ενδεικτική είναι η απόφαση του ΣτΕ 1952/92³⁰. Η απόφαση εκδόθηκε επί αίτησης ακύρωσης πράξης του Διευθυντή Στρατολογικού γραφείου, η οποία απέρριψε αίτημα θρησκευτικού λειτουργού του δόγματος των Αντβεντιστών της Έβδομης Ημέρας να απαλλαγεί από την υποχρέωση στράτευσης υπό την ιδιότητά του ως θρησκευτικού λειτουργού γνωστής θρησκείας, καθώς και της πράξης του Διευθυντή της Διεύθυνσης Στρατολογικού ΙΙΙ του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, με την οποία απερρίφθη προσφυγή του θρησκευτικού λειτουργού κατά της πρώτης πράξης.

Το ΣτΕ έκρινε ότι οι προσβαλλόμενες πράξεις πρέπει να ακυρωθούν ως στερούμενες νόμιμης αιτιολογίας. Σύμφωνα με την απόφαση το δόγμα των Αντβεντιστών της Έβδομης Ημέρας αποτελεί γνωστή θρησκεία κατά αρ. 13Σ, γιατί έχει «δοξασίες απροκαλύπτως φανερές και διδασκόμενες δημοσίως», άρα και οι λειτουργοί του υπάγονται στον ν. 1763/1988 (αρ.6 παρ 1) και μπορούν εφόσον το επιθυμούν να μην

³⁰ ΣτΕ 1952/92, Δ΄Τμ. Το Σ 4/1992

στρατευθούν. Μάλιστα, σύμφωνα με το ΣτΕ, δεν έχει καμία σημασία το γεγονός ότι το δόγμα αυτό συνιστά αίρεση της επικρατούσας στην Ελλάδα θρησκείας.

ΣΤ. Η ανωτέρω νομολογιακή δραστηριότητα αναπτύχθηκε σε ένα συνταγματικό και νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο δεν κατοχύρωνε το σεβασμό στην αντίρρηση συνείδησης, ούτε αναγνώριζε τη δυνατότητα προσφοράς εναλλακτικών της στρατιωτικής θητείας υπηρεσιών εκτός Ενόπλων Δυνάμεων στους αντιρρησίες συνείδησης. Το πρώτο σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση αυτή πραγματοποιήθηκε με το ν. 2510/1997, ο οποίος καθιέρωσε την εναλλακτική κοινωνική θητεία, προβλέποντας υποχρέωση προσφοράς άλλων υπηρεσιών εντός ή εκτός της δομής των Ενόπλων Δυνάμεων για όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης.

Συγκεκριμένα, το αρ. 18 παρ 1 ορίζει ότι «όσοι επικαλούνται τις θρησκευτικές ή ιδεολογικές τους πεποιθήσεις προκειμένου να μην εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις για λόγους συνείδησης, μπορεί να αναγνωρίζονται ως αντιρρησίες συνείδησης». Σύμφωνα με την παρ 3 του ίδιου άρθρου «οι αντιρρησίες συνείδησης καλούνται να προσφέρουν είτε άοπλη στρατιωτική θητεία, είτε εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία»... «προσαυξημένη κατά 12 μήνες για τους υπόχρεους άοπλης θητείας και κατά 18 μήνες για τους υπόχρεους πολιτικής υπηρεσίας» (αρ. 19 παρ 1). Στο αρ. 21 παρ 3 ορίζεται ότι όσοι εκπληρώνουν εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία θεωρούνται πάντως οιονεί καταταγέντες στις Ένοπλες Δυνάμεις. Ως προς την εφεδρική υποχρέωση, ο νόμος ορίζει ότι οι αντιρρησίες συνείδησης ανάλογα με τη μορφή της θητείας που υπηρέτησαν (άοπλη στρατιωτική ή εναλλακτική πολιτική κοινωνική) υπέχουν άοπλη εφεδρική υποχρέωση ή εναλλακτική πολιτική εφεδρική υπηρεσία, της οποίας η διάρκεια και οι λεπτομέρειες εκπλήρωσης καθορίζονται όπως και για τους ένοπλους (αρ.21 παρ 10).

Το γεγονός, όμως, ότι δεν υπήρχε συνταγματική πρόβλεψη για το νέο αυτό θεσμό και την αντίστοιχη νομοθετική πρωτοβουλία, δημιούργησε αμφιβολίες για τη συνταγματικότητα του νόμου.

Το πρόβλημα λύθηκε οριστικά, όταν με το ψήφισμα της 6^{ης} Απριλίου του 2001 της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων, αναθεωρήθηκε το Σύνταγμα. Με την αναθεώρηση προσετέθη στην παράγραφο 6 του άρθρου 4 ερμηνευτική δήλωση, η οποία προβλέπει επέμβαση του νομοθέτη για καθιέρωση εναλλακτικής θητείας. Σύμφωνα με την ερμηνευτική δήλωση «η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των Ενόπλων Δυνάμεων (εναλλακτική θητεία) από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας». Η εναλλακτική θητεία είναι δυνατόν να εκτελείται είτε στο πλαίσιο των Ενόπλων Δυνάμεων με τη μορφή των βοηθητικών υπηρεσιών στο στράτευμα (π.χ. ιατρικών), είτε σε τομείς άσχετους προς την Εθνική Άμυνα, όπως σε ειδικά σώματα για την αντιμετώπιση εκτάκτων αναγκών (π.χ. σεισμών, πλημμύρων) ή σε δημόσιες υπηρεσίες (κοινωνική θητεία).

Απαραίτητη προϋπόθεση την οποία τάσσει η ερμηνευτική δήλωση της παραγράφου 6 είναι η τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας από όσους επιθυμούν την εκπλήρωση εναλλακτικής θητείας. Η επιταγή αυτή σημαίνει ότι οι πεποιθήσεις του δικαιούχου εναλλακτικής θητείας πρέπει να χαρακτηρίζονται από σοβαρότητα και συνέπεια και να μην δημιουργούν την εντύπωση πρόφασης για απαλλαγή από τις δυσχέρειες που συνεπάγεται η ένοπλη φύση της στρατιωτικής θητείας. Το αρ. 18 παρ 2 του ν. 2510/1997 μάλιστα, ορίζει σχετικά ότι «οι λόγοι συνείδησης θεωρούνται ότι έχουν σχέση με μια γενική αντίληψη περί ζωής, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις, που εφαρμόζονται από το άτομο अपαράβατα και

εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς». Για τους λόγους αυτούς, δεν μπορούν σύμφωνα με την παρ.4 του ίδιου άρθρου του ν.2510/1997 να υπαχθούν στις διατάξεις για τους αντιρρησίες συνείδησης όσοι έχουν υπηρετήσει ενόπλως στις ελληνικές ή ξένες ένοπλες δυνάμεις ή στα Σώματα Ασφαλείας, έχουν άδεια οπλοφορίας ή συμμετέχουν σε δραστηριότητες που έχουν άμεση σχέση με τη χρήση όπλων (π.χ. κυνήγι) καθώς και όσοι έχουν καταδικασθεί ή εκκρεμεί σε βάρος τους ποινική δίωξη που έχει σχέση με χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας. Ο ίδιος νόμος προβλέπει και τη σύσταση ειδικής επιτροπής για την εξέταση των αιτημάτων των αντιρρησιών συνείδησης (αρ.20).

Πάντως, σε περίοδο πολέμου οι διατάξεις για την εναλλακτική υπηρεσία μπορεί να αναστέλλονται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ενώ όσοι τότε εκπληρώνουν εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία εντάσσονται στους υπόχρεους άοπλης θητείας (αρ. 24 παρ 2. ν. 2510/1997).

Η προσθήκη της ερμηνευτικής δήλωσης στην παρ 6 του αρ. 4 του Συντάγματος, διασφαλίζει τη συνταγματικότητα του ν. 2510/1997, εναρμονίζει το ελληνικό Σύνταγμα με τα ψηφίσματα του ΟΗΕ, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρώπης και θέτει τέλος στις συζητήσεις σχετικά με το συνταγματικό ή μη των αξιώσεων των αντιρρησιών συνείδησης και της ισχύος της εναλλακτικής θητείας.

III. Συμπερασματικά, γίνεται αντιληπτό ότι το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης εκδηλώθηκε κυρίως ως αντιπαράθεση δύο εννοιών: του θεμελιώδους ατομικού δικαιώματος της ελευθερίας της συνείδησης και της θεμελιώδους προς το Κράτος στρατιωτικής υποχρέωσης. Η ελευθερία της συνείδησης εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο του σεβασμού της αξιοπρέπειας του ατόμου, ενώ η στρατιωτική

υποχρέωση εξυπηρετεί το συμφέρον του Κράτους ως συνόλου πολιτών, οι οποίοι δικαιούνται να διαβιώνουν σε περιβάλλον ασφάλειας και σταθερότητας.

Κατοχυρωμένες και οι δύο έννοιες συνταγματικά, ωστόσο αναφορικά με το θέμα της αντίρρησης συνείδησης, έδιναν την εντύπωση ότι είναι αν όχι αλληλοαναιρούμενες, πάντως σίγουρα ανταγωνιστικές. Η χρυσή τομή που ανευρέθηκε με την Αναθεώρηση του 2001 ικανοποιεί με την απαιτούμενη σοβαρότητα και ελαστικότητα το αίτημα των κοινωνιών του 21^{ου} αιώνα για σεβασμό και προστασία του δικαιώματος στην προσωπικότητα, το οποίο πρέπει να τίθεται ως ισάξιο της εθνικής ακεραιότητας του Κράτους. Η αναγνώριση του δικαιώματος της αντίρρησης συνείδησης και των εναλλακτικών λύσεων σχετικά με τη στράτευση επαναπροσδιορίζει την έννοια της προόδου και αποτρέπει τη θυσία της ελευθερίας της συνείδησης υπέρ οποιουδήποτε άλλου αγαθού, εκφράζοντας σε μεγάλο βαθμό την άποψη του Ν.Ι. Σαριπόλου «ουδεμία της πατρίδος ανάγκη δύναται να προκαλέση την θυσίαν ταύτην» επειδή μία τέτοια θυσία δεν θα έβλαπτε μόνο το άτομο «αλλά και την πατρίδα και το έθνος ήθελεν ατιμάση και στιγματίση»³¹.

³¹ Ν.Ι. Σαριπόλου. Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου. Α' έκδοση, 1851, σ. 63, παραπομπή από Γ.Ζ. Δρόσο, Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, 1996, σ.64.